

جایگاه نذورات در فقرزدایی از جامعه اسلامی

(مطالعه موردی: ایران ۱۳۸۵-۱۳۸۸)

تاریخ تأیید: ۱۳۹۱/۹/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۳/۱۰

حسین صادقی*
میثم فتحی**
علی شفیع***

چکیده

نذورات یکی از منابع و ظرفیت‌های موجود در جامعه اسلامی است. جامعه ایران نیز به‌عنوان جامعه اسلامی، این ظرفیت را در اختیار دارد. از این رو بررسی جایگاه نذورات و شیوه‌های بهره‌گیری اقتصادی از آن، در جامعه ضروری به‌نظر می‌رسد. نذر دو جنبه معنوی و مادی دارد و دو کارکرد اساسی به همراه دارد. کارکردهای فردی نذر که به‌طور عمده به تقویت ایمان می‌انجامد و کارکردهای اجتماعی نذر که باعث پدید آمدن هم‌بستگی‌های اجتماعی، تقویت روحیه مشارکت و ... می‌شوند.

با توجه به محدودیت آماری در تعیین حجم نذورات، در مقاله پیش‌رو وجوهات امانی نذری به کمیته امداد امام خمینی^ع و کمک‌های مردمی به سازمان بهزیستی کشور به‌عنوان حجم نذورات کشور در نظر گرفته شده است و با توجه به محاسبه‌هایی که از شکاف فقر غذایی ایران از سال ۱۳۸۵-۱۳۸۸ به‌عمل آمده است، نتیجه گرفته می‌شود که نذورات می‌توانند بخشی از شکاف فقر غذایی کشور را پوشش دهند (در سال ۱۳۸۵ چهارده درصد از شکاف را پوشش داده و این رقم به چهار درصد در سال ۱۳۸۸ کاهش یافته است).

واژگان کلیدی: نذر، نذورات، فقرزدایی، اقتصاد اسلامی، خط فقر، شکاف فقر غذایی.

طبقه‌بندی JEL: C82, D63, I31, I32, Z12

*. استادیار اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول). Email: Sadeghih@modares.ac.ir.

** . دانشجوی کارشناسی ارشد علوم اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس. Email: mf_1152@yahoo.com.

***. کارشناس ارشد اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس. Email: a.shafiei5@gmail.com.

مقدمه

در زندگی انسان‌ها، پاره‌ای ارزش‌های مثبت و منفی، پاک و ناپاک و مقدس و پلید وجود دارند که یا زاییده اندیشه انسان‌ها یا از تجلیات قدرت خداوند متعال جل جلاله هستند. وجود همین امور یا اشیای آلوده و منحوس در محیط پیرامون، انسان را بر آن داشت تا برای رویارویی یا دست‌کم هم‌زیستی همراه با آرامش با این پدیده‌ها، خود را مجهز و آماده سازد؛ پس راه تبرک و توسل‌جستن به نیروهای مقدس و پاک را برگزید و یکی از زمینه‌های تجلی این بهره‌مندی را در نذر و نیاز یافت (ابراهیمی، ۱۳۸۳، ص ۱۸۹).

به لحاظ تاریخی، داستان‌های فراوانی درباره نذر و نیاز نقل شده است. نزدیک‌ترین این داستان‌ها به تاریخ اسلام، نذر حضرت عبدالمطلب علیه السلام، جد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. نذر و قربانی برای خدایان و بت‌ها نیز در پیش از اسلام رایج بوده است؛ بنابراین اسلام از این مقوله و پتانسیل غافل نبوده و احکامی در این‌باره صادر کرده است.

نذر در اسلام، یکی از منابع مالی پیش‌بینی شده برای جلوگیری از تمرکز ثروت در دست ثروتمندان و به عبارت دیگر فقرزدایی از جامعه اسلامی است. فقر که به‌عنوان پدیده‌ای ناگوار، به‌طور دائم با نوع بشر همراه بوده است، همواره وی را آزار داده و مشکلات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی به دنبال داشته است تا جایی که ظهور اندیشه مارکسیسم (یوسفی، ۱۳۷۸، ص ۹۴) را ناشی از مسائل و مشکلاتی که به واسطه فقر پدید آمد، نسبت می‌دهند.

در دین اسلام و به‌ویژه در مذهب تشیع انواع گوناگون نذر وجود دارد. در جامعه ایران نیز که جامعه‌ای شیعی است، انواع گوناگون نذورات ادا می‌شود. نذورات مردم در مراسم گوناگون مذهبی مانند ایام ماه‌های محرم، صفر و رمضان و نیز میلاد یا شهادت امامان معصوم علیهم السلام و موارد غیرمذهبی مثلاً برای گرفتن حاجات و ... در جامعه اسلامی به‌عنوان فرهنگ درآمد و همواره انجام می‌شود؛ حتی در برخی موارد، نذورات در سال‌های فراوانی از عمر فرد به‌وسیله اولیای آنان نیز ادا می‌شوند؛ این موضوع، نذر را به‌عنوان منبعی درخور توجه، مطرح می‌کند. بنابراین جهت‌دهی صحیح نذورات می‌تواند به‌عنوان یک منبع، در فرایند کاهش فقر یا به عبارت صحیح‌تر برآوردن نیازهای نیازمندان، مؤثر باشد؛ اما پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که نذورات تا چه حد می‌توانند در کاهش فقر در جامعه اسلامی یاری‌رسان باشند؟

با توجه به عوامل گوناگون از جمله نبود نهادی که مسئولیت جمع‌آوری نذورات را به‌طور کامل بر عهده بگیرد و این نکته که بخشی از این نذورات صرف پررنگ کردن مرتبه اجتماعی و هویت‌یابی فرد می‌شود، بخش اعظمی از نذورات به درستی توزیع نمی‌شوند و در حقیقت هدر می‌روند؛ بنابراین توجه به این مسئله و ارائه راهکارهایی برای جلوگیری از اسراف و هدررفت منابع، ضروری به‌نظر می‌رسد.

در پژوهش پیش‌رو پس از بیان مطالعه‌های انجام‌شده، ابتدا به مطالعه مفهومی و تاریخچه نذر و بررسی و طبقه‌بندی انواع آن در اسلام می‌پردازیم؛ سپس کارکردهای فردی و اجتماعی نذر را شرح می‌دهیم. در ادامه یکی از مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی نذر؛ یعنی فقرزدایی را به‌طور خلاصه بررسی کرده و نقش نذورات مالی را در این‌باره بیان می‌کنیم. همچنین جایگاه نذر را در منابع مالی اسلامی مشخص می‌کنیم. در بخش بعدی به بررسی جایگاه نذورات در جامعه ایران می‌پردازیم و در انتها، راهکارهایی جهت تخصیص صحیح این نذورات برای تأمین بخشی از نیازهای مستمندان ارائه می‌کنیم.

پیشینه تحقیق

درباره جنبه‌های اقتصادی منابع مالی و وجوهات شرعی، تحقیق‌های گوناگونی انجام شده است؛ اما درباره نذورات، کاربردها و قابلیت‌های اقتصادی آن، تحقیق‌های چندانی صورت نگرفته است؛ به هر حال پژوهش‌های ذیل در موضوع نذر قابل استناد هستند:

توکلی‌راد (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، به دنبال پاسخ به این پرسش بر می‌آید که «نذر به‌عنوان راهبرد حمایتی اسلام چه پیامدها و کاربردهایی در جامعه روستایی شهرستان فومن دارد؟» وی با استفاده از روش مطالعه اسنادی و میدانی به این نتیجه می‌رسد که دو گونه نذر منسکی و حمایتی در این جامعه وجود دارد؛ بنابراین برای پاسخ به پرسش اصلی تحقیق، از میان آن دو گونه نذر، نذرهای حمایتی مورد توجه قرار می‌گیرد و با استفاده از روش نظریه بنیانی مشخص می‌شود که نذرهای حمایتی بر دو گروه نذردهندگان و نذرگیرندگان اثر می‌گذارد و پیامد و کارکرد اساسی آن برقراری تعادل‌های اجتماعی، اقتصادی و روانی بر آن دو گروه در جامعه روستایی مورد مطالعه است.

ابراهیمی (۱۳۸۳)، در تحقیقی به لحاظ تاریخی نذورات مردم در دوره قاجاریه را مورد بررسی قرار داده است. به نظر وی، اندیشه‌ها و دیدگاه‌های جدید نتوانسته است تغییر

فاحشی در میزان و شکل نذر و توسل پدید آورد و این سنت کم و بیش به روند خود ادامه داده است و اگر تغییری هم پدید آمده، آنقدر فراوان و گسترده نبوده است که امکان انعکاس در منابع را داشته باشد.

فرضیه تحقیق

حجم نقدی نذورات می‌تواند بخشی از نیازهای فقیران مانند خوراک، پوشاک، مسکن، اشتغال و آموزش نیازمندان را برآورده سازد.

روش تحقیق

روش این تحقیق توصیفی-تحلیلی است. با استفاده از روش مطالعات اسنادی، شامل مطالعه کتاب‌های تاریخی و دینی و با استفاده از اطلاعات برخی پژوهش‌ها و با استناد به حجم نذورات در عید قربان و مقایسه‌ای که میان این نذورات و برخی از کمک‌های مردمی به کمیته امداد امام خمینی علیه السلام، صورت می‌گیرد، تحلیل‌هایی در این باره ارائه خواهیم کرد.

مطالعه مفهومی نذر

نذر در لغت‌نامه دهخدا به این صورت آورده شده است: «آنچه واجب گردانند بر خود یا آنچه واجب کنند به شرط چیزی» (دهخدا، ۱۳۴۱، ص ۴۱۶).

درباره تعریف مفهومی نذر در میان صاحب‌نظران دینی، مردم‌شناسان، جامعه‌شناسان دین و فرهنگ‌شناسان وحدت‌نظر وجود ندارد، با نگاهی کلی و اجمالی تمام اقوال و برداشت‌ها را می‌توان در سه دیدگاه مقوله‌بندی کرد:

۱. دیدگاه اول، بیشتر از طرف الهیون و برخی از عالمان اجتماعی حوزه دین در معنادهی به نذر مطرح شده است. در این معنا فرد خداپرست در برابر رفع نیازی به سوی خداوند متعال ﷻ، تکلیف انجام کاری به نام نذر را بر گردن خود می‌نهد. به این معنا نذر، عملی نسبتاً اختیاری-الزامی است.

۲. دیدگاه دوم، دیدگاه مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان کارکردگرا است. منطق بحث این گروه بیان‌گر کارکردهای نذر و قربانی در جامعه دینی است. مدافعان کارکردگرایی از این مراسم به‌عنوان مناسک تقویت‌کننده بقای جامعه یاد می‌کنند. انجام نذر و قربانی باعث اتحاد میان مردم و در نتیجه کاهش اضطراب و پدیدآمدن تعادل و آرامش می‌شود.

۳. دیدگاه سوم، دیدگاه تلفیقی است. این دیدگاه به معنای دینی و کارکرد اجتماعی هویت‌ساز نذر، به‌طور هم‌زمان توجه دارد.

محدثی در تعریف نذر می‌گوید: «نذر، التزام به انجام یا ترک عملی به‌صورت خاص به خاطر خداوند متعال ﷻ است که با صیغه خاصی منعقد می‌شود» (محدثی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۷). *راغب‌اصفهانی* در المفردات می‌گوید: «الَّذِي أَنْ تُوَجَّبَ عَلَيْهِ نَفْسِكَ مَا لَيْسَ بِوَاجِبٍ لِحُدُوثِ أَمْرٍ»؛ «نذر عبارت است از اینکه انسان کار غیر واجبی را به خاطر بروز امری بر خود واجب کند».

واژه نذر و نذری به‌طور معمول با مجموعه‌ای از لغات دیگر مانند نیت، حاجت، نیاز، درخواست، طلب و توسل آورده می‌شود (همایون‌سیهر، ۱۳۸۷، ص ۳).

نکته‌ای که در تعریف مفهومی نذر وجود دارد تفاوت میان نذر و نذورات است. همان‌طور که اشاره شد، نذر آن عمل، رفتار یا فعلی است که فرد به شرط به وقوع پیوستن چیزی، بر خود واجب می‌کند. حال زمانی که این شرط به وقوع پیوست و فرد آن فعل وعده داده شده‌اش را انجام داد، نذر به وقوع پیوسته است و از این پس آن فعل یا رفتار، پسوند نذری به خود می‌گیرد؛ به‌طور مثال، گفته می‌شود غذای نذری یا نماز و روزه نذری و ... حال به مجموعه این افعال نذری، نذورات گفته می‌شود. با توجه به ماهیت اقتصادی بحث، در تحقیق پیش‌رو، نذر به همان معنای انتزاعی و عهد و پیمانی که فرد با خداوند متعال ﷻ می‌بندد، است و نذورات در بیشتر موارد به معنای حجم ریال یا کالایی است که پس از وقوع و تحقق نذر به مصارف خاصی می‌رسد.

سیر تاریخی نذر

نذر و قربانی از گذشته‌های دور مطرح بوده و ویژه یک قوم و مذهب نیست. مردان در جاهلیت نذر می‌کردند که اگر صاحب چند فرزند پسر شدند، یکی از آنها را قربانی کنند، مانند *عبدالمطلب* ﷺ درباره پسرش *عبدالله* ﷺ این نذر را کرده بود (صادقی‌نیری، ۱۳۷۳، ص ۱۱۱).

عبدالمطلب، رئیس قبیله قریش و پرده‌دار بزرگ خانه کعبه، بنا به نذری که با خدای خود کرده بود، می‌خواست یکی از فرزندانش را قربانی کند، فرزندان را گرد آورد و گفت: اندر نذر من چه گویند؟ گفتند: ای پدر، نذر خویش وفا کن و هر که را خواهی، قربانی کن. *عبدالمطلب* گفت: قرعه می‌زنم، هر که را قرعه بر وی آید، وی را قربان کنم؛ پس قرعه زد میان ده فرزند، قرعه بر *عبدالله* آمد. بر پدر سخت گران می‌آمد که وی را قربانی کند؛

سرانجام با قرعه‌زدن‌های پیاپی، صد شتر فدای وی کرد (همان، ۱۳۸۱، ص ۸۶).
از موارد دیگر می‌توان به سنت نذر و توسل برای آناهیتا- الهه آب‌های روان و آبادانی
در ایران باستان- یا نذر و توسل به درخت مقدس در هند و ... (ابراهیمی، ۱۳۸۳، ص ۱۸۹)
اشاره کرد که حتی امروزه روز در برخی کشورها انجام می‌شود.

نذر و نیاز برای خدایان و بت‌ها نیز جریان داشته است، پیامبر اکرم ﷺ توجه خاصی
به عدم نذر در معصیت خداوند متعال ﷻ و آن چیزی که انسان صاحبش نیست، داشته‌اند و
هرگاه کسی قصد نذر داشت در این باره پرسش می‌فرمود؛ به‌طور مثال، در منابع اهل سنت
در سنن ابی داود از ثابت بن ضحاک آمده است:

مردی در زمان پیامبر اکرم ﷺ نذر کرد شتری را در بوانه (نام مکانی است) ذبح کند؛ سپس
نزد پیامبر اکرم ﷺ آمد، پیامبر اکرم ﷺ فرمود: آیا در زمان جاهلیت در آنجا بتی وجود
داشته است که پرستش کنند؟ مرد گفت: نه. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: آیا در آنجا عیدی از
اعیاد آنها برگزار می‌شد؟ عرض کرد: نه. پس رسول‌الله ﷺ فرمود: به نذرت وفا کن، همانا
نذر را در معصیت پروردگار و آن چیزی که انسان صاحبش نیست، نباید ادا کرد (تحف،
۱۴۲۸ق، ص ۳۶۶).

در ایران نیز از گذشته‌های دور، سفره‌های نذری رواج داشته است: «تاریخ این سفره‌ها
در ایران به پیش از اسلام و دوران زرتشتیان می‌رسد. سفره‌های نذری که امروز میان
ایرانیان مرسوم است بازمانده بگمازها و مراسم آفرینگان خوانی و در شکل گسترده‌اش
گاهنبارهاست» (رضی، ۱۳۸۰، ص ۳۹۹).

سیر تاریخی نذورات از قربانی کردن در محضر خدایان، پیشوایان و بزرگان دینی تا تهیه
و پخش غذای واحد- با توجه به موقعیت‌های جغرافیایی و فرهنگی مناطق متعدد در
ایران- و تنوع غذایی و انواع غذاهای تکمیلی نشان‌گر آن است که این پدیده در فرهنگ
دینی و غیردینی ایرانیان، حضور وسیع و جدی داشته است.

نذر در اسلام

در این قسمت، نذر از دیدگاه قرآن کریم سپس از نظر مذهب تشیع مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نذر در قرآن کریم

در قرآن کریم واژه نذر و مشتقات آن در دو مفهوم به کار رفته است: الف) نذر به مفهوم مورد بررسی در این پژوهش؛ ب) به مفهوم هشدار و ترساندن (به طور مثال واژه‌های نذیر و منذر و مشتقات آنها که اکثراً با واژه بشیر و مشتقات آن، همراه هستند).

در قرآن کریم پنج بار به نذر اشاره شده است که توجه اسلام به این موضوع را می‌رساند:

۱. «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مَنْ نَذَرَ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»؛ یعنی و هر نفقه‌ای را که انفاق یا هر نذری را که عهد کرده‌اید، به طور قطع خداوند متعال ﷻ آن را می‌داند و برای ستمکاران هیچ یابوری نیست (بقره: ۲۷۰).

۲. «إِذْ قَالَتْ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»؛ یعنی چون زن عمران گفت پروردگارا آنچه در شکم خود دارم نذر تو کردم تا آزاد شده [از مشاغل دنیا و پرستش‌گر تو] باشد پس از من بپذیر که تو خود شنوای دانایی [آل عمران: ۳۵].

۳. «فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»؛ یعنی و بخور و بنوش و دیده روشن دار پس اگر کسی از آدمیان را دیدی بگوی من برای [خدای] رحمان روزه نذر کرده‌ام و امروز به طور مطلق با انسانی سخن نخواهم گفت (مریم: ۲۶).

۴. «ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ»؛ یعنی سپس باید آلودگی خود را بزدايند و به نذرهای خود وفا کنند و بر گرد آن خانه کهن [=کعبه] طواف به جای آورند (حج: ۲۹).

۵. «يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا»؛ یعنی [آنان] به نذر خود وفا می‌کردند و از روزی که گزند آن فراگیرنده است می‌ترسیدند (انسان: ۷).

نذر از دید تشیع

از نظر شیعیان آیه ۷ سوره دهر، ماجرای نذر امام علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام است. مفسران بر این باور هستند که هنگامی که حسنین علیهم السلام بیمار شدند، خانواده/امیر مؤمنان علیه السلام نذر کردند، در صورتی که کودکان شفا یابند، سه روز متوالی روزه بگیرند؛ پس از آنکه حسنین علیهم السلام شفا یافتند، حضرت علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام نذر خویش را ادا فرمودند.

از دید فقه شیعه، نذر سه رکن دارد:

۱. نذرکننده؛

۲. صیغه نذر؛

۳. مدلول یا متعلق نذر.

۱. رکن اول، شخصی است که قصد نذر را دارد. شرایط کسی که نذر می‌کند آن است که مسلمان بوده و کامل (یعنی بالغ و عاقل) باشد و نیز از روی اختیار نذر کند و قصد داشته باشد. نذر زن متوقف به اجازه شوهر است.

۲. رکن دوم، صیغه‌ای است که برای تحقق نذر الزامی است و نذر با این صیغه واجب می‌شود.* این صیغه را می‌توان به زبان عربی یا به زبان شخص نذرکننده ادا کرد. صیغه نذر به صورت «لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أَفْعَلَ أَوْ لَا أَفْعَلَ فُلَانٌ» و ترجمه فارسی این عبارت به صورت «برای خداوند متعال ﷻ بر من است که فلان کار را انجام دهم یا فلان کار را ترک کنم» است.

در صیغه نذر، عبارت «لِلَّهِ» نشان‌گر جهت نذر می‌باشد که خداوند متعال ﷻ است؛ بنابراین نذر برای غیر خدا باطل است؛ اما نکته‌ای که در اینجا وجود دارد این است که اگرچه نذر به نیت اخلاص و تقرب به خداوند متعال ﷻ انجام می‌شود؛ اما مورد مصرف و جهت انتفاع آن، غیر خداوند است. همانطور که صدقات و زکات و ... به قصد تقرب انجام می‌شوند؛ اما مصرف‌کننده آنها غیر خدا (به‌طور مثال فقیران، مساکین یا ...) است؛ بنابراین این موضوع خللی بر اصل نذر وارد نمی‌کند. عبارت «عَلَيَّ» همان جنبه اختیاری-الزامی بودن نذر را می‌رساند و عبارت «فُلَانٌ»؛ این لفظ مبهم، نوع کاری که شخص مکلف به انجام آن است را مشخص می‌کند، حال این «فُلَانٌ» ممکن است غذا دادن در روز عاشورا یا غیبت نکردن و ... باشد.

۳. رکن سوم، مدلول یا متعلق نذر است. نذرکننده باید توانایی انجام این کار را داشته باشد، در حقیقت در مدلول قرار دادن عمل یا کالایی باید اولویت با توانایی در ادای آن عمل یا هزینه‌کرد آن کالا باشد. نیز شخص نذرکننده باید به حرام یا حلال بودن مدلول نذر توجه کند؛ زیرا عمل حرام نمی‌تواند مدلول نذر باشد.

* درباره وجوب نذر باید توجه داشت که نذورات خود به دو دسته تقسیم می‌شوند: واجب و مستحبی. اگر در هنگام نذر فرد صیغه نذر را بخواند، نذر واجب می‌شود؛ اما اگر صیغه نذر جاری نشود و لله (برای رضای خداوند متعال ﷻ) نباشد، ادای نذر مستحب می‌شود؛ به‌طور مثال، بگوید در صورتی که امسال از خطرهای طبیعی مصون بماند، فلان مبلغ را به فقیران کمک می‌کند، ادای این نذر مستحب می‌شود (سایت انهار، نظرات آیت‌الله بهجت ﷻ، پرسش ۱۰۶۸).

تخطی از ادای نذر گناه بوده و کفاره دارد و از آنجا که عملی ارادی و یک‌طرفه است و فقط با الفاظ ایجاب حاصل می‌شود و حاجتی به الفاظ قبول ندارد و قطع و وصل و نقل ملک و استحقاق حق، عقوبت یا سقوط اینها بر آن مترتب می‌شود، از ایقاعات شمرده می‌شود (حسن زاده دلگشا، ۱۳۷۷، ص ۱).

انواع نذر

در اینجا نذورات را به دو طریق دسته‌بندی می‌کنیم:

۱. نذر مشروط (مقید) و غیر مشروط (مطلق):

الف) نذر مشروط آن است که شخص نذر می‌کند؛ پس از تحقق امری، برای خداوند متعال ﷻ عملی را انجام دهد.

ب) نذر مطلق و بدون قید و شرط آن است؛ به‌طور مثال می‌گوید من برای خداوند متعال ﷻ نذر می‌کنم که نماز شب بخوانم.

۲. براساس تقسیم‌بندی دیگر، نذر به ۴ گروه به‌صورت ذیل تقسیم می‌شود:

الف) نذر برّ: نذری است برای شکرگزاری نعمت دنیوی یا اخروی مانند نذر برای بچه‌دار شدن یا توفیق تشریف به حج.

ب) نذر استدفاع: نذری است برای رفع بلا، بیماری و گرفتاری مانند اینکه بگوید: اگر خداوند متعال ﷻ بیمارم را شفا دهد فلان کار را برای خداوند متعال ﷻ انجام می‌دهم.

ج) نذر زجر: نذری است که به انجام کار حرام یا مکروه و بر ترک واجب یا مستحب تعلق می‌گیرد و به‌علت باز داشتن نفس از ارتکاب حرام یا مکروه و نیز ترک واجب یا مستحب منعقد می‌شود؛ به‌طور مثال انسان نذر کند به‌علت انجام فلان کار حرام یا مکروه، برای توبیخ (زجر) خود، فلان کار را به خاطر خداوند متعال ﷻ انجام دهد یا نذر کند به‌علت ترک فلان کار واجب یا مستحب، برای تنبیه (زجر) خود، فلان کار را به خاطر خداوند متعال ﷻ انجام دهد.

د) نذر تبرّع: نذر مطلق است و مشروط به چیزی نیست؛ به‌طور مثال شخصی نذر می‌کند که فردا روزه بگیرد (مرکز تحقیقات سپاه پاسداران، ۱۳۸۶، ج ۲).

کارکردهای نذر

با توجه به مطالب پیشین نذر دو کارکرد اساسی دارد:

الف) کارکردهای فردی؛

ب) کارکردهای اجتماعی.

کارکردهای فردی نذر

همان‌طور که از صیغه نذر (عبارت لله) و نیز آیه‌ها و روایت‌ها پیداست، نذر برای خداوند متعال جل جلاله انجام می‌گیرد؛ هر چند به مصارف دیگری برسد. در حقیقت، نذر از هر نوع که باشد، یک سوی آن خداوند متعال جل جلاله است. از این‌رو نذر باعث تقویت رابطه انسان با خداوند متعال جل جلاله و تقویت ایمان فرد می‌شود. پس از جاری شدن صیغه نذر، ادای آن واجب می‌شود؛ بنابراین ادای نذر مانند دیگر واجبات، نشانه فرمان‌برداری انسان از خداوند متعال جل جلاله است.

برای نذر کارکردهای فردی دیگری مانند احساس رضایت، آرامش، ثواب و ... را می‌توان نام برد (بهار، ۱۳۸۳، ص ۱۲۸).

کارکردهای اجتماعی نذر

کارکردهای اجتماعی نذر به‌طور عمده شامل پدیدساختن هم‌بستگی‌های اجتماعی، تقویت روحیه مشارکت، هویت‌یابی اجتماعی (همان، ۱۳۸۳، ص ۱۱۷)، تقویت انسان‌دوستی و کمک به هم‌نوع است. نذردهنده با عملی که انجام می‌دهد باعث پدیدساختن یا تقویت هم‌بستگی میان خود و دیگر افراد که از نذر استفاده می‌کنند، می‌شود. در این بین ارتباطات تقویت شده و روابط انسانی پدیدآمده یا مستحکم می‌شود.

با توجه به جنبه‌های معنوی نذر، افراد بدون هیچ چشم‌داشتی برای توزیع و ادای نذورات همکاری می‌کنند. این امر باعث تقویت این روحیه در بین افراد می‌شود. نذرکننده ضمن مشارکت در مراسم دینی به‌وسیله این نذورات خود را در موقعیت عاملان، معتقدان صاحب مکنت یا باورکنندگان به بخشش و حمایت خداوند متعال جل جلاله از خود در برابر کسانی که این باور را ندارند و دارندگان موقعیت اجتماعی خاص می‌دانند. آنها با این عمل خود را نسبت به دیگران دارای منزلت و اعتبار بیشتری می‌دانند. این موقعیت با القای معنای دینی و قدسی به آن بر اعتبار و منزلت اجتماعی افراد می‌افزاید. در اکثر موارد، نذورات به منظور کمک به هم‌نوع ادا می‌شوند. کمک به فقیران یا فقرزدایی هدف این کمک‌هاست. اگرچه فقرزدایی می‌تواند از دیگر کارکردهای اجتماعی یا فردی نذر سرچشمه بگیرد؛ اما این انگیزه کمک به هم‌نوع است که باعث کمک به فقیران می‌شود.

در مجموع می‌توان گفت: کارکردهای اجتماعی نذر بُعدهای اقتصادی و غیراقتصادی دارند. همه موارد عنوان‌شده را می‌توان از بُعدهای غیراقتصادی نذر شمرد، هر چند کمک

به هم‌نوع از جهت اقتصادی نیز قابل بررسی است. فقرزدایی به‌عنوان بُعد اقتصادی کمک به هم‌نوع شناخته می‌شود، در حقیقت فقرزدایی یکی از کارکردهای اجتماعی نذر است که از لحاظ اقتصادی قابل بررسی می‌باشد.

نذر و فقرزدایی

در این قسمت ابتدا فقر و فقیر را از نظر اسلام شناخته؛ سپس دلایل و راهکارهای اسلام و نقش نذر در فقرزدایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در اسلام اگر کسی به‌طور کلی غنی و بی‌نیاز نشود به وی فقیر اطلاق می‌شود و مبارزه با فقر تا حد تأمین حداقل زندگی نیست؛ بلکه تا هم‌سان‌شدن سطح زندگی در جامعه ادامه خواهد یافت (بیات، ۱۳۵۸، ص ۶۲). در روایتی از امام صادق علیه السلام عنوان شده که کسی خانه و خدمتکار هم دارد، اگر تمام نیازهایش برآورده نشود، مشمول کلمه فقر است و زکات به وی هم تعلق می‌گیرد (همان، ص ۶۴). در روایت دیگری از وی استنباط می‌شود که تا زندگی انسان به حدی نرسد که بتواند صدقه داده و به حج برود، وی فقیر شمرده می‌شود (همان، ص ۶۶).

آیه‌های متعددی در قرآن کریم به صراحت به فقر و فقیر اشاره دارد. در آیه‌هایی راه‌های کمک به فقیران مطرح شده است؛ به‌طور مثال، خداوند متعال جل جلاله صدقات را از آن فقیران دانسته است (بقره: ۲۷۱ و ۲۷۳/ توبه: ۶۰) و در مواردی علل و عوامل فقر مشخص شده است؛ به‌طور مثال، شیطان و پیروی از آن علتی برای فقر عنوان شده (بقره: ۲۶۸) و راهکارهایی برای درمان فقر ارائه شده است و نیز ازدواج راهی برای از میان برداشتن فقر عنوان شده است (نور: ۳۲).

حضرت علی علیه السلام در جایی فقر را مرگ بزرگ «الفقر الموت الاکبر» و در جای دیگر مقارن با کفر «کادا الفقر ان یکون کفراً» می‌داند (بیات، ۱۳۵۸، ص ۳۴).

فقیهان باور دارند که میزان دستگیری فقیر، حد غنا بوده و در حقیقت حد غنا مرز استحقاق فقیر برای کمک است. غنا در فقه به معنای داشتن درآمدی است که فرد می‌تواند هزینه‌های متعارف و متناسب خویش و افراد تحت تکفل خود را تأمین کند. منظور از هزینه‌های متعارف و متناسب در نزد فقیهان، هزینه‌های مطابق شأن و منزلت خانواده و ...

سازگار با آن است؛ بنابراین اگر به هر علتی درآمد شخصی نتوانست هزینه‌های مطابق شأن را پاسخ دهد، وی فقیر شمرده می‌شود (یوسفی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۲).

«در نظام اقتصادی اسلام، برخلاف نظام سرمایه‌داری و مارکسیست، فقر از کمبود منابع طبیعی یا نهاد مالکیت خصوصی بر نمی‌خیزد» (فراهانی‌فرد، ۱۳۸۴) و از به‌کار نبستن احکام و دستورات اسلام ناشی می‌شود.

فقر می‌تواند ناشی از عمل انسانی یا خارج از اختیار انسان (مانند فقر در اثر معلولیت‌های ذهنی و جسمی) باشد؛ بنابراین اسلام دلایل گوناگونی را برای پدید آمدن فقر در جامعه بر می‌شمرد. تمرکز ثروت در دست ثروتمندان، بیکاری (اجباری یا اختیاری) و گناه و فساد و دوری از ارزش‌های اسلامی از این دلایل هستند.

راهکارهای مبارزه با فقر با توجه به علل شکل‌دهنده آن طراحی می‌شوند. همان‌طور که اشاره شد، از نظر اسلام فقر می‌تواند ناشی از عمل انسان یا خارج از اختیار انسان باشد. آن قسمت از فقر که ناشی از عمل انسان است، در حوزه اقتصاد اسلامی قابل بررسی می‌باشد. هر چند عامل دوم خارج از قدرت انسان است؛ اما اسلام در این‌باره نیز دستوراتی دارد؛ به‌طور مثال، دعا را در این مورد مؤثر دانسته‌اند.

همان‌طور که اشاره شد، یکی از راهکارهایی که اسلام برای مبارزه با فقر پیشنهاد کرده، استفاده از منابع مالی پیش‌بینی شده است.

بررسی باب‌های گوناگون فقه نشان می‌دهد که از نظر فقیهان، فقرزدایی در دو حوزه وظایف توانگران و دولت دینی قابل طرح است (یوسفی، ۱۳۷۸، ص ۹۷). ثروتمندان با استفاده از ثروت خود و دولت اسلامی با استفاده از منابعی که در اختیار دارد و نیز منابعی که از ثروتمندان دریافت می‌کند، می‌توانند فقر را در جامعه اسلامی کاهش دهند.

از آنجا که منابع ثروت در دنیا محدود است، تمرکز ثروت در دست عده‌ای، باعث فقیر شدن عده‌ای دیگر می‌شود. نذورات مالی به‌عنوان یکی از کمک‌های داوطلبانه توانگران به فقیران (همان، ص ۹۹) در کنار وجوهات شرعی مانند خمس و زکات می‌تواند باعث تمرکززدایی از ثروت ثروتمندان شود.

با استفاده از منابع حاصل از نذورات می‌توان با بیکاری ناشی از تنگناهای سرمایه‌گذاری مبارزه کرد. جمع‌آوری و تجهیز منابع حاصل از نذورات و هدایت آنها به سوی طرح‌های اشتغال‌زایی باعث رفع مشکلات مالی سرمایه‌گذاران و در نتیجه افزایش سرمایه‌گذاری و

کاهش بیکاری خواهد شد. از سوی دیگر با توجه به تعریف اعتبارات خرد، می‌توانیم نذورات مالی را به‌عنوان یکی از این اعتبارات بشماریم. هر چند اعتبارات خرد از رهیافت‌های اقتصاد آزاد است؛ اما می‌توان با استفاده از تجربه‌ها و دستاوردهای این نظریه در کشورهای در حال توسعه و بهره‌گیری از منبع نذورات به ارتقای سطح توسعه‌یافتگی در سطح محلی کمک کرد.

همان‌طور که در شرایط و احکام نذر آورده شد، نذر برای خداوند متعال جل جلاله و با قصد قربت انجام می‌گیرد؛ بنابراین اهرمی بازدارنده از گناه شمرده می‌شود و می‌تواند از بسیاری از رذیلت‌ها مانند بخل، خست و اسراف جلوگیری و با تلطیف روح انسان، وی را در تحکیم و تقویت ارزش‌های والای اسلامی و انسانی کمک کند؛ بنابراین نذر و نذورات می‌توانند بر عوامل دخیل در پدیدآمدن فقر، اثر داشته باشند و به کاهش فقر کمک کنند.

جایگاه نذر در منابع مالی اسلامی

به‌طور کلی در اسلام دو دسته منابع مالی پیش‌بینی شده است:

الف) منابعی که پرداخت آنها بر عهده ثروتمندان است.

ب) منابعی است که در اختیار دولت اسلامی قرار گرفته یا می‌گیرد.

دسته اول شامل خمس، زکات، موقوفات، صدقه‌های مستحبی، کفاره‌های مالی، نذورات، وصیت‌ها و قرض‌الحسنه است؛ این منابع را می‌توانیم به سه گروه تقسیم کنیم:

۱. منابعی که پرداخت آنها در هر صورت واجب است مانند خمس و زکات.

۲. منابعی که پرداخت آنها به‌وسیله فرد یا عمل فرد بر خود فرد یا افراد دیگر واجب می‌شود مانند نذورات، وصیت‌ها و کفاره‌ها.

۳. منابعی که پرداخت آنها مستحب است مانند صدقه‌ها، اوقاف، قرض‌الحسنه.

دسته دوم، منابع مالی دولت است که می‌توان به دو گروه ذیل تقسیم کرد:

الف) منابعی که مصرف خاص و معین داشته که باید حاکم دینی آنها را در این مصارف هزینه کند. زکات یکی از مهم‌ترین این منابع دولتی است و از جمله مصارف آن فقیر و مسکین است.

ب) منابعی که مصرف معینی نداشته، حاکم می‌تواند در مصالح مسلمانان هزینه کند و یکی از مصالح عمومی رفع فقر است. انفال از دارایی‌های متعلق به دولت دینی است. فیء نیز از اموالی است که در اختیار دولت دینی است (یوسفی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۰).

با توجه به مطالب اشاره شده، نذورات مالی یکی از منابع اسلامی است که توانگران به واسطه پیمانی که با خداوند متعال ﷻ می‌بندند، بر خود واجب می‌کنند و در اختیار دولت اسلامی یا مسلمانان نیازمند قرار می‌دهند؛ به طوری که دولت می‌تواند آنها را با توجه به مصالح مسلمانان هزینه کند.

نذورات در ایران

نذر از گذشته‌های دور در جامعه ایران وجود داشته و در گذر زمان - به لحاظ تاریخی در دوره‌های متفاوت - صورت‌ها و مصداق‌های متعدد و گوناگونی پیدا کرده است (بهار، ۱۳۸۳، ص ۱۲۲).

در دوره قاجاریه ایران شاهد رفت‌وآمدهای مستمر و مداوم اروپاییان بود و این افراد به دلایل گوناگون (سیاحتی یا سیاسی) به ایران پا می‌نهادند. نکته مشترک میان همه سیاحان، نگاه تازه آنان به آداب و رسوم ایران بود و یکی از این رسوم که در این دوره رواج بسیاری داشت و اغلب مردم در مواقع رویارویی با مشکلات و بیماری‌ها به آن رو می‌آوردند، نذر بود. جالب است که گاه حال‌وهوای نذر و باور عمیق به آن در اروپاییان نیز اثر می‌کرد و آنان نیز به آن به دیده تأیید می‌نگریستند (ابراهیمی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۰).

امروزه نیز انواع نذورات در مراسم و مناسبت‌های گوناگون در جامعه به وقوع می‌پیوندد. در ادامه به بررسی نذر در ایران می‌پردازیم.

عوامل مؤثر بر حجم نذورات

مرحله اوج و فرود ادای نذورات، وابسته به روزها، مکان‌ها، جنسیت، طبقه اجتماعی و شرایط فرهنگی و اجتماعی است (همان، ص ۱۱۸). موسایی (۱۳۸۲) رابطه میان نذر و قربانی با جنس، سن، تحصیلات، نوع شغل (دولتی یا آزاد) و سطح درآمد افراد پاسخ‌گو در شهر تهران را بررسی کرده است.

نذورات به زمان خاصی در سال اختصاص ندارد؛ اما بیشترین حجم نذورات در ماه‌های محرم، صفر و رمضان انجام می‌گیرد. به هر حال ایام عزاداری امام حسین علیه السلام یکی از مهم‌ترین زمان‌هایی است که حجم نذورات به شدت افزایش می‌یابد. نذورات وجه جدایی‌ناپذیر انجام مراسم مذهبی از جمله مراسم عزاداری حسینی است (همان، ص ۱۲۹).

طبقه اجتماعی نذردهنده یکی از عوامل اثرگذار بر افزایش یا کاهش نذورات است. از سوی دیگر، هر چه نذردهنده از طبقه اجتماعی مرفه‌تری باشد، نوع نذوراتی که ادا می‌شود، گران‌تر و با کیفیت‌تر خواهد بود.

شیوه‌های ادای نذورات

به‌طور کلی نذر می‌تواند در مناسبت‌های مذهبی یا امور غیرمذهبی شکل بگیرد. برآورده شدن نیازها، بهبودی بیماران؛ حتی کامیابی در امتحانات (کنکور) (Shavarini, 2006, p.46) می‌توانند، از علل شکل‌گیری نذر باشند. بر همین اساس با توجه به نوع شکل‌گیری نذر، شیوه‌های ادای نذورات متفاوت هستند. سفره‌های نذری یکی از راه‌های ادای نذر است. در ایران، سفره‌های نذری زنانه به‌طور معمول در استان‌های گوناگون (شهرها، روستاها و نزد اقوام) به‌صورت‌های گوناگون، نذر و گسترده می‌شود که به طبع در ارتباط با اوضاع طبیعی و جغرافیایی و نیز خرده فرهنگ‌ها و سلیقه‌های گوناگون است (همایون‌سپهر، ۱۳۸۷، ص ۵). این سفره‌ها اغلب به نام معصومان علیهم‌السلام مانند سفره حضرت فاطمه زهرا علیها‌السلام، امام حسن مجتبی علیه‌السلام و ...، یا چهره‌های شاخص دینی مانند حضرت ابوالفضل علیه‌السلام، حضرت رقیه علیها‌السلام، ام‌البنین علیها‌السلام یا امام‌زادگان یا شخصیت‌های دینی که برای اقوام محترم هستند، مزین هستند. پذیرایی در مراسم جشن و عزاداری امامان معصوم علیهم‌السلام و تقسیم نذورات در کوچه و خیابان و میان همسایه‌ها از دیگر روش‌های ادای نذورات است.

به‌طور کلی، نذورات می‌توانند جنبه مادی (اقلام نقدی یا کالایی) یا معنوی مانند عبادات و ... داشته باشند. سالیانه مقادیر معتدلی نذورات در ایران ادا می‌شود که جنبه مادی یا اقتصادی دارند.

نذورات مادی (نقدی یا کالایی) به‌طور عمده در موارد ذیل به مصرف می‌رسند:

۱. نذوراتی که به مناسبت‌های گوناگون میان مردم توزیع می‌شود.
۲. نذوراتی که به اماکن زیارتی و مقدسه (حرم امامان علیهم‌السلام، امام‌زادگان، مساجد، حسینیه‌ها و ...) پرداخت می‌شود.
۳. نذوراتی که به کمیته امداد پرداخت می‌شود.
۴. نذوراتی که به سازمان بهزیستی و مؤسسه‌های خیریه پرداخت می‌شود.

حجم نقدی نذورات کشور

نذورات جمع‌آوری شده به وسیله آستان قدس رضوی، امامزاده‌ها، مساجد و ... که به طور عمده به مصرف خود این اماکن می‌رسد.

نذوراتی که به کمیته امداد امام خمینی علیه السلام و سازمان بهزیستی و مؤسسه‌های خیریه پرداخت می‌شود به افراد تحت پوشش این سازمان که افراد نیازمند و بی‌سرپرست هستند، اختصاص می‌یابد. در حقیقت نذورات پرداخت شده به این دو نهاد، به رفع نیازهای فقیران و نیازمندان اختصاص می‌یابد.

با توجه به گستردگی فعالیت‌ها و شعبه‌های کمیته امداد و بهزیستی در سال‌های اخیر در کشور و سهولت پرداخت به این نهادها بسیاری از پرداخت‌های مذهبی مردم (وجوهات امانی) و کمک‌های مردمی جذب این دو نهاد می‌شود؛ بنابراین می‌توان در به دست آوردن حجم نذورات کشور به آمار نذورات این دو نهاد اشاره کرد.

بررسی جزئیات درآمد کمیته امداد نشان می‌دهد که این درآمدها به دو قسمت عمده تقسیم می‌شود:

الف) درآمدهای اختصاصی که شامل درآمدهای محلی و کمک‌های مردمی و صدقات می‌شود؛
ب) وجوهات امانی که شامل طرح اکرام، کمک به حوادث طبیعی، اطعام و افطاریه، هزینه ازدواج و جهیزیه، جشن رمضان، امانی ایتم، سهم‌السادات، کمک‌های جشن عاطفه‌ها، دیگر کمک‌ها و کمک‌های خاص (نذورات عید قربان)، حوادث، کفاره عمد، کفاره غیرعمد، زکات فطره عام، زکات، کمک‌های رهبری و امانی وام می‌شود.

با توجه به اینکه جامعه ایران جامعه مذهبی است و وجوهات امانی پرداختی مردم می‌تواند یا ناشی از واجبات غیرنذری یا نذری باشد؛ بنابراین اگر از کل وجوهات امانی واجبات مالی غیرنذری (کفاره عمد، کفاره غیرعمد، زکات فطره عام، زکات، سهم‌السادات، کمک‌های رهبری و امانی وام) را کسر کنیم آنچه باقی می‌ماند، می‌توان به عنوان نذورات دریافتی کمیته امداد در نظر گرفت. نیز بررسی جزئیات کمک‌های مردمی به سازمان بهزیستی کشور نشان می‌دهد که این کمک‌ها به موارد ذیل تقسیم می‌شوند:

الف) افطاری و بسته‌های غذایی؛

ب) دهه مهرورزی؛

ج) نذورات عید سعید قربان؛

د) ماه مبارک رمضان؛

ح) زکات فطره ماه مبارک رمضان.

به جز زکات فطره ماه مبارک رمضان، بقیه موارد را می‌توان به‌عنوان نذورات مردمی در نظر گرفت؛ بنابراین پرداخت‌های مذهبی که به‌وسیله افراد صورت می‌گیرد و به‌وسیله سازمان مربوطه جمع‌آوری می‌شود. اگر واجبات مالی (زکات، زکات فطره، کفاره و ...) را از آن حذف کنیم، آنچه باقی می‌ماند شامل دو دسته می‌شود:

الف) افراد آن را برای رضای خداوند متعال ﷻ (الله) پرداخت می‌کنند که جزء نذورات واجب شمرده می‌شود.

ب) آن را برای این دنیا و آخرت یا فقط برای دنیا در برابر عهده‌ی که با خداوند متعال ﷻ، امامان معصوم ﷺ یا ... می‌بندند پرداخت می‌کنند که می‌توان آن را به‌عنوان نذورات مستحبی شمرده می‌شود؛ به‌طور مثال، فرد نذر می‌کند که در صورتی که سفر خود را به سلامتی پشت سر بگذارد یک مبلغی را به‌عنوان صدقه به فقیر بدهد که می‌توان آن را به‌عنوان نذر مستحبی شمرده (همان‌طور که پیش از این اشاره شد، ۷۶.۵ درصد از ایرانی‌ها نذر می‌کنند).

در جدول ۱ نذورات مردمی که به‌وسیله کمیته امداد امام خمینی ﷻ و سازمان بهزیستی کشور جمع‌آوری شده است، ارائه می‌شود.

جدول ۱: نذورات کل کشور (۱۳۸۵-۱۳۸۵) (میلیون ریال)

سال	نذورات جمع‌آوری شده به‌وسیله کمیته امداد امام	نذورات جمع‌آوری شده به‌وسیله سازمان بهزیستی کشور	جمع کل
۱۳۸۵	۳۹۴,۷۹۰	۵۴۱,۴۲۳	۹۳۶,۲۱۳
۱۳۸۶	۸۸۸,۷۹۶	۱,۰۱۲,۴۸۹	۱,۹۰۱,۲۸۵
۱۳۸۷	۹۸۷,۳۳۳	۱,۲۳۴,۴۴۴	۲,۲۲۱,۷۷۸
۱۳۸۸	۱,۲۷۲,۷۳۰	۲,۶۹۰,۱۴۶	۳,۹۶۲,۸۷۲

مأخذ: درآمدهای کمیته امداد و سازمان بهزیستی کشور.

برآورد حجم نقدی نذورات

همان‌طور که در قسمت پیش بیان شد بخشی از نذورات کشور از لحاظ آماری جایی ثبت نمی‌شود و به‌صورت خودجوش بین مردم توزیع می‌شود؛ بنابراین برای اطمینان از اینکه آمار در دسترس نزدیک به واقعیت است، به تخمین نذورات کشور با توجه به آمار هزینه و درآمد خانوار در سال ۱۳۸۸ پرداخته می‌شود.

در آمارهای مربوط به هزینه و درآمد خانوار که به وسیله مرکز آمار ایران جمع‌آوری می‌شود در قسمت هزینه‌های مذهبی، هزینه‌ای تحت عنوان «فطریه، کفاره، رد مظالم، نذر و مانند آن» (کد ۱۳۹۱۱۳) وجود دارد. با توجه به اینکه در حدود ۲۶۰۰۰ خانوار نمونه، این قسمت را تکمیل کرده‌اند، می‌توان اطلاعات آن را برای کل کشور تعمیم داد؛ بنابراین کل مخارج خانوارهای ایرانی برای زکات فطره، کفاره، رد مظالم، نذر و مانند آن به دست می‌آید. از طرفی هر ساله در آستانه عید فطر، میزان زکات فطره به وسیله مراجع اعلام می‌شود؛ بنابراین آمار زکات فطره نیز از این راه به دست می‌آید. برای به دست آوردن میزان کفاره می‌توان از آمارهای کمیته امداد امام خمینی علیه السلام استفاده کرد. این کمیته هر ساله زکات فطره و کفاره مردم را جمع‌آوری می‌کند؛ بنابراین با مقایسه میزان زکات فطره و کفاره به نسبتی می‌رسیم؛ در حقیقت با توجه به این نسبت می‌توان حجم تقریبی کفارات را به دست آورد. با توجه به اینکه هیچ آمار و اطلاعاتی درباره رد مظالم وجود ندارد به نظر می‌رسد این مقوله در میان مردم رواج ندارد؛ بنابراین ما در اینجا از احتساب آن صرف‌نظر می‌کنیم؛ در نتیجه با توجه به مطالب بیان‌شده، می‌توان میزان نذر در کل کشور را به دست آورد:

$$\text{کفاره} + \text{زکات فطره} + \text{حجم نذورات} = \text{مجموع هزینه‌های کد ۱۳۹۱۱۳} \rightarrow$$

$$(\text{کفاره} + \text{زکات فطره}) - \text{مجموع هزینه‌های کد ۱۳۹۱۱۳} = \text{حجم نذورات}$$

در سال ۸۸ میزان زکات فطره هر نفر ۱۵۰۰۰ ریال برای کسانی که قوت غالبشان گندم و ۴۵۰۰۰ ریال برای کسانی که قوت غالبشان برنج بوده، تعیین شده است (هر کیلوگرم گندم ۵۰۰۰ ریال و هر کیلوگرم برنج ۱۵۰۰۰ ریال)؛ اما با توجه به آمار هزینه درآمد خانوار، هزینه به دست آمده برای کد ۱۳۹۱۱۳ برای خانوارهای شهری میزان ۲۱۷۹۷۹ و برای خانوارهای روستایی ۲۰۲۵۱۲ ریال است. خانوارهای شهری ۱۲۲۸۲۹۲۶ خانوار و خانوارهای روستایی کشور ۵۰۴۸۴۳۹ خانوار هستند. هم‌چنین تعداد خانوارهای شهری که مددجوی کمیته امداد هستند برابر ۸۳۹۰۰۵ و مددجویان روستایی کمیته امداد برابر ۱۰۸۷۱۰۰ خانوار هستند؛ بنابراین داریم:

$$۱۲۲۸۲۹۲۶ \times ۲۱۷۹۷۹ = ۲۶۷۷۴۱۹۹۲۶۵۵۴$$

$$۵۰۴۸۴۳۹ \times ۲۰۲۵۱۲ = ۱۰۲۲۳۶۹۴۷۸۷۶۸$$

$$۲۶۷۷۴۱۹۹۲۶۵۵۴ + ۱۰۲۲۳۶۹۴۷۸۷۶۸ = ۳۶۹۹۷۸۹۴۰۵۳۲۲$$

کل هزینه خانوارهای ایرانی برای کد ۱۳۹۱۱۳ برابر با ۳۶۹۹۷۸۹۴۰۵۳۲۲ ریال است.

در مجموع با توجه به رابطه:

(کفاره + زکات فطره) - مجموع هزینه‌های کد ۱۳۹۱۱۳ = حجم نذورات
 $2347966582972 = (215837257350 + 1135985565000) - 3699789405322$ = حجم نذورات
با مقایسه این مبلغ تخمینی از نذورات (۲۳۴۷ میلیارد ریال) با آمار در دسترس از
نذورات کشور (۳۹۶۲ میلیارد ریال) می‌توان نتیجه گرفت که آمار در دسترس از نذورات
کشور از مقدار تخمینی بیشتر و کامل‌تر است و این آمار دور از مقدار واقعی نیست.

میزان پوشش نیازهای نیازمندان به وسیله معادل نقدی نذورات

در این قسمت از تحقیق ابتدا به محاسبه شکاف خط فقر غذایی کشور براساس اطلاعات
(هزینه و درآمد خانوارهای روستایی و شهری کشور) مرکز آمار ایران از سال ۱۳۸۵-۱۳۸۸
پرداخته می‌شود؛ سپس به بررسی این که میزان نذورات در کشور چقدر می‌تواند فقر غذایی
کشور را پوشش دهد، پرداخته می‌شود.

روش محاسبه شکاف خط فقر

فقر مطلق به محرومیت و ناتوانی افراد در دستیابی به حداقل نیازهای اساسی مانند تغذیه،
پوشاک و سرپناه که از ضروریات اولیه زندگی شمرده می‌شوند، اشاره دارد؛ اما فقر نسبی از
مفهوم فقر مطلق فراتر رفته و به‌طور کلی از نابرابری توزیع درآمد در سطح جامعه ناشی و
از عدم تعادل‌های اجتماعی حاکی است. بر خلاف فقر مطلق که محرومیت در آن به‌طور
کامل عینی و قابل لمس است، در فقر نسبی، محرومیت ناشی از مقایسه است. آنچه بیشتر
در تحقیق پیش‌رو کاربرد دارد، فقر مطلق است (کیاء‌الحسینی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸). «خط فقر
مطلق عبارت از میزان درآمدی است که با توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی
جامعه مورد مطالعه، برای تأمین حداقل نیازهای ضرور افراد مانند غذا، پوشاک و مسکن
لازم است» (همان).

برای سنجش خط فقر مطلق روش‌های متفاوتی در ایران مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ اما
در تحقیق پیش‌رو روش حداقل کالری مورد نیاز (روش ارشانسکی) برای محاسبه خط فقر
مورد استفاده قرار گرفته است؛ زیرا با توجه به اتکای این روش به مطالعه‌های متخصصان
بهداشت و تغذیه، روش قابل دفاع‌تری بوده و از لحاظ علمی بررسی محاسبه مصرف
خوراک خانوار از دیگر مصارف، آسان‌تر و دقیق‌تر است (همان، ص ۱۳۹). بنابراین برای

محاسبه خط فقر از راه کالری جذب شده سرانه، ابتدا مقدار متوسط مواد غذایی مصرفی هر خانوار در هر دهک به تفکیک روستا و شهر از آمارهای مقداری هزینه و درآمد خانوار مرکز آمار ایران استخراج می‌شود (که در اکثر سال‌ها از ۲۲۰ قلم کالا تشکیل شده است)؛ سپس تک تک این مقادیر مصرفی در مقدار کالری آنها ضرب می‌شود که نتیجه آن مقدار کالری مصرفی هر خانوار به تفکیک دهک‌های روستایی و شهری در سال است. در ادامه مقدار کالری مصرفی هر خانوار را بر متوسط تعداد خانوار در دهک‌های گوناگون روستایی و شهری تقسیم می‌شود تا مقدار کالری مصرفی هر فرد در سال محاسبه شود؛ سپس این مقدار را بر عدد ۳۶۵ (تعداد روزهای سال) تقسیم می‌شود تا مقدار کالری مصرفی هر فرد در روز، در دهک‌های گوناگون به دست آید. افرادی که کمتر از ۲۲۱۰ کالری انرژی غذایی در روز به آنها می‌رسد، زیر خط فقر شمرده می‌شوند. براساس محاسبه‌های تحقیق پیش‌رو که نتیجه‌های آن در جدول ۲ و ۳ ارائه شده است، در سال ۱۳۸۵ سه دهک از خانوارهای روستایی و چهار دهک از خانوارهای شهری زیر خط فقر بوده‌اند،* در سال ۱۳۸۶ چهار دهک از خانوارهای روستایی و پنج دهک از خانوارهای شهری، در سال ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ شش دهک از خانوارهای روستایی و شهری در زیر خط فقر بوده‌اند.

جدول ۲: میزان کالری مصرفی هر فرد در روز در دهک‌های گوناگون روستایی (۱۳۸۵-۱۳۸۸) (کالری)

دهک سال	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم
۱۳۸۵	۱۹۰۳.۵۷	۱۸۶۸.۹	۲۰۲۷.۲	۲۲۷۶.۸۰	۲۵۳۰.۲	۲۷۲۲.۵	۲۹۱۸.۶	۳۳۹۶	۳۶۹۹.۹	۴۷۳۳.۵
۱۳۸۶	۱۶۳۱.۹	۱۶۲۱.۳	۱۷۹۰.۹	۲۱۷۰.۵	۲۶۳۷.۳	۲۵۷۲.۳	۳۲۲۳.۸	۳۰۵۹.۱	۳۴۹۲.۹	۴۵۹۱.۹
۱۳۸۷	۱۰۴۴.۳	۱۱۴۴.۰	۱۲۵۶.۲	۱۵۴۴.۵	۱۸۳۰.۷	۲۰۶۱.۰	۲۳۵۱.۵	۲۶۸۸.۵	۲۶۸۱.۴	۳۹۵۱.۴
۱۳۸۸	۱۰۱۸.۲	۸۴۳.۸	۱۰۳۲.۰	۱۴۳۵.۰	۱۷۶۹.۹	۱۹۱۱.۲	۲۲۴۱.۳	۲۵۱۸.۷	۲۸۴۶.۶	۳۷۹۷.۴

مأخذ: داده‌های مرکز آمار ایران و محاسبات پژوهش.

*. کیاء/الحسینی به محاسبه دهک‌های زیر خط فقر کشور از راه روش ارشانسکی از سال ۱۳۷۰-۱۳۸۵ پرداخته است که نتیجه‌های تحقیق وی نشان می‌دهد در سال ۱۳۷۰ دو دهک از خانوارهای روستایی زیر خط فقر بوده‌اند، از سال ۱۳۷۱-۱۳۷۷ سه دهک و در سال ۱۳۷۸، ۱۳۷۸ و ۱۳۸۱ دو دهک و در بقیه سال‌ها یعنی سال ۱۳۸۰ و ۱۳۸۲-۱۳۸۵ سه دهک از خانوارهای روستایی زیر خط فقر بوده‌اند و خانوارهای شهری از سال ۱۳۷۰-۱۳۸۰ دو دهک زیر خط فقر بوده‌اند و از سال ۱۳۸۱-۱۳۸۵ سه دهک زیر خط فقر بوده‌اند.

جدول ۳: میزان کالری مصرفی هر فرد در روز در دهک‌های گوناگون شهری (۱۳۸۵-۱۳۸۸) (کالری)

دهک	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم
سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸						
۱۳۸۵	۱۸۴۰.۳	۱۸۹۵.۱	۲۰۵۱.۱	۲۱۱۳.۰	۲۳۷۰.۶	۲۵۲۲.۸	۲۷۵۳.۷	۳۰۵۵.۱	۳۰۶۵.۲	۳۴۳۵.۹
۱۳۸۶	۱۷۸۴.۸	۱۷۲۳.۸	۱۸۴۲.۵	۱۹۶۰.۶	۲۰۷۰.۱	۲۴۱۷.۱	۲۶۸۱.۶	۲۸۴۰.۵	۲۹۵۲.۷	۳۵۳۱.۰
۱۳۸۷	۱۵۰۴.۹	۱۳۲۲.۷	۱۴۰۰.۳	۱۶۱۷.۰	۱۷۳۳.۹	۲۰۲۰.۲	۲۲۵۷.۵	۲۴۹۳.۲	۲۶۵۷.۴	۳۰۶۰.۵
۱۳۸۸	۱۳۱۰.۵	۱۱۷۰.۷	۱۴۲۵.۵	۱۵۰۸.۱	۱۶۷۵.۵	۲۰۰۹.۵	۲۲۴۵.۳	۲۴۳۷.۲	۲۶۰۴.۲	۲۶۰۴.۲

مأخذ: داده‌های مرکز آمار ایران و محاسبات پژوهش.

به منظور محاسبه مبلغ ریالی شکاف فقر هر فرد در هر دهک، مقدار کمبود کالری هر دهک را در قیمت کالری آن سال (که به تفکیک شهر و روستا محاسبه شده است) ضرب می‌کنیم. باید توجه داشت برای محاسبه قیمت هر کالری مصرفی در هر روز هر فرد، متوسط هزینه خانوار نخستین دهکی که بالای خط فقر قرار دارد (هر فرد آن در روز بیش از ۲۲۱۰ کالری مواد خوراکی مصرف می‌کند) را بر متوسط تعداد خانوار آن دهک تقسیم می‌کنیم؛ سپس مقدار به‌دست آمده را بر ۳۶۵ (تعداد روزهای سال) تقسیم می‌کنیم تا هزینه هر نفر در هر روز به‌دست آید و در انتها با تقسیم هزینه هر نفر در روز بر مقدار کالری مصرفی آن فرد در روز قیمت هر کالری مصرفی را محاسبه می‌کنیم.

نیز خط فقر را نیز به همین ترتیب؛ یعنی مازاد کالری مصرفی نخستین دهکی که بیش از مقدار ۲۲۱۰ کالری مصرف می‌کند را محاسبه؛ سپس این مازاد را در قیمت کالری ضرب می‌کنیم و از هزینه‌های مصرفی آن خانوار کسر می‌کنیم و عدد به‌دست آمده، خط فقر خانوار آن سال روستا یا شهر است.

در انتها به منظور محاسبه شکاف فقر کل کشور در مناطق روستایی و شهری به ترتیب ذیل عمل می‌کنیم: جمعیت کل هر دهک را محاسبه* و در شکاف فقر هر فرد آن دهک ضرب می‌کنیم تا مبلغ کمبود غذایی (شکاف فقر) کل کشور محاسبه شود.

* به منظور محاسبه جمعیت هر دهک در روستا (شهر)، ابتدا تعداد کل خانوار روستا (شهر) که از داده‌های سرشماری و آمارگیری مرکز آمار ایران به‌دست آمده است را بر ده تقسیم می‌کنیم تا تعداد خانوار هر دهک هزینه‌ای به‌دست آید؛ سپس این مقدار را در متوسط جمعیت خانوار هر دهک (که از داده‌های آماری هزینه و درآمد خانوار مرکز آمار ایران گرفته شده است) ضرب می‌کنیم تا جمعیت کل هر دهک محاسبه شود (کیاء‌الحسینی، ۱۳۸۷).

جدول ۴: شکاف فقر سرانه و کمبود غذایی روستاهای کل کشور (۱۳۸۵-۱۳۸۸) (ریال)

سال	دهک	شکاف فقر روزانه هر فرد	جمعیت هر دهک	کمبود غذایی هر دهک در سال	کمبود غذایی هر سال
۱۳۸۵	اول	۱۰۳۷.۴۳۲۵۳	۱۲۴۳۴۷۰.۳۶	۴۷۰۸۵۶۰۵۹۴۰۰	۱,۷۳۵,۳۹۲,۰۱۱,۶۹۹
	دوم	۱۱۵۴.۶۸۷۸۵۹	۱۸۳۹۷۲۴.۵۹	۷۷۵۳۷۲۲۹۱۴۲۴	
	سوم	۶۱۸.۷۶۶۴۸۲۶	۲۱۶۵۸۱۰.۷۵	۴۸۹۱۶۳۶۶۰۸۷۵	
۱۳۸۶	اول	۲۱۵۶.۶۹۲	۱۲۸۷۲.۶	۱۰۱۳۲۷۸۴۱۵۳۳۷	۳,۸۳۰,۶۲۱,۱۳۶,۹۲۴
	دوم	۲۱۹۶.۱۹۵	۱۸۶۱۰.۲۰	۱۴۹۱۸۱۴۱۳۴۳۴۳	
	سوم	۱۵۶۳.۳۹۸	۲۱۱۴۳۲۶	۱۲۰۶۵۱۹۰۶۱۰۰۶	
	چهارم	۱۴۷.۳۶۵۷	۲۲۱۲۵۴۶	۱۱۹۰۰۹۵۱۹۲۳۸	
۱۳۸۷	اول	۹۴۹۰.۷۲۵	۱۲۸۴۷۰.۲	۴۴۵۰۳۵۳۳۹۰۲۳۲	۲۳,۶۹۸,۰۲۱,۴۷۳,۱۴۵
	دوم	۸۶۷۹.۲۲۵	۱۷۷۲۳۶۴	۵۶۱۴۷۰۱۵۳۱۸۹۶	
	سوم	۷۷۶۵.۸۰۱	۲۰۰۳۰۸۶	۵۶۷۷۷۸۱۷۲۱۸۰۷	
	چهارم	۵۴۱۸.۳۷۶	۲۱۷۰۸۸۴	۴۲۹۳۳۷۱۸۶۱۷۵۲	
	پنجم	۳۰۸۸.۲۶۳	۲۳۱۷۷۰.۷	۲۶۱۲۵۵۶۰۱۲۴۸۰	
	ششم	۱۲۱۲.۸۷	۲۳۷۰۱۴۳	۱۰۴۹۲۵۶۹۵۴۹۷۸	
۱۳۸۸	اول	۱۱۹۱۷.۴۷۴۵۵	۱۳۵۰۹۹۰	۵۸۷۶۶۴۳۸۷۹۶۶۶	۳۰,۵۹۶,۴۲۲,۶۱۴,۱۹۲
	دوم	۱۳۶۶۱.۹۴۸۴۵	۱۸۲۴۳۶۹	۹۰۹۷۴۱۸۷۶۱۱۹۵	
	سوم	۱۱۷۷۹.۶۷۲۸۸	۲۱۲۲۲۲۵	۹۱۲۴۶۷۸۰۴۳۴۶۳	
	چهارم	۷۷۴۹.۶۶۸۰۸۴	۲۱۸۰۷۳۳	۶۱۶۸۴۸۳۱۴۸۲۰۰	
	پنجم	۴۴۰۰.۶۸۹۳۸۱	۲۲۴۹۸۷۸	۳۶۱۳۸۶۹۸۳۸۳۸۵	
	ششم	۲۹۸۸.۳۳۹۶۴۷	۲۳۶۱۵۷۴	۲۵۷۵۸۷۲۴۲۸۷۸۵	

مأخذ: محاسبات پژوهش و داده‌های مرکز آمار ایران.

جدول ۵: شکاف فقر سرانه و کمبود غذایی شهرهای کل کشور (۱۳۸۵-۱۳۸۸) (ریال)

سال	دهک	شکاف فقر روزانه هر فرد	جمعیت هر دهک	کمبود غذایی هر دهک	کمبود غذایی هر سال
۱۳۸۵	اول	۱۳۲۸.۶۶۲۸۰۵	۳۵۱۰۸۶۴	۱۷۰۲۶۳۵۳۷۹۱۷۴	۵,۱۹۵,۴۷۳,۰۱۶,۵۶۰
	دوم	۱۱۳۱.۷۵۱۹۲۵۲	۴۵۲۸۱۴۶	۱۸۷۰۵۲۹۴۸۰۳۰۶	
	سوم	۵۷۱.۵۴۰۴۱۸۳	۴۷۶۳۸۵۸	۹۹۳۷۹۹۱۳۲۱۲۲	
	چهارم	۳۴۸.۷۴۵۰۱۲۸	۴۹۳۷۵۴۰	۶۲۸۵۰۹۰۲۴۹۵۸	
۱۳۸۶	اول	۲۰۴۳.۳۸۴۴۵۵	۳۵۹۳۴۶۸	۲۶۸۰۱۳۵۶۵۰۱۸۲	۱۳,۰۹۷,۹۸۳,۷۵۰,۴۹۱
	دوم	۲۳۳۶.۱۷۳۸۲۲	۴۵۵۳۴۵۶	۳۸۸۲۷۴۷۸۸۱۶۵۶	
	سوم	۲۳۳۶.۱۷۳۸۲۲	۴۷۳۵۰۷۶	۳۰۵۲۳۰۸۲۱۶۵۷۲	
	چهارم	۱۱۹۸.۵۸۳۸۷۹	۵۰۰۷۵۰۵	۲۱۹۰۶۹۸۷۴۰۵۲۵	
	پنجم	۶۷۲.۱۱۰۸۴۹۶	۵۲۶۶۹۶۱	۱۲۹۲۰۹۳۲۶۱۵۵۶	
۱۳۸۷	اول	۴۹۵۱.۸۷۲۰۱۵	۳۸۳۵۳۲۱	۶۹۳۲۰۸۶۳۱۲۰۳۹	۴۵,۲۸۵,۵۹۰,۴۵۳,۸۸۶
	دوم	۶۲۳۱.۳۱۷۴۰۴	۴۷۹۷۵۳۹	۱۰۹۱۱۶۷۰۶۷۱۶۷۵	
	سوم	۵۶۸۶.۱۸۶۵۵۶	۴۹۸۷۲۷۲	۱۰۳۵۰۸۷۴۳۶۵۳۳۳	
	چهارم	۴۱۶۴.۵۴۱۵۶۷	۵۲۷۱۸۷۲	۸۰۱۳۵۴۹۳۷۲۴۳۲	
	پنجم	۳۳۴۳.۵۷۶۵۴۳	۵۲۹۸۹۷۷	۶۴۶۸۹۹۹۴۵۷۰۵	
	ششم	۱۳۳۲.۶۶۸۱۷۱	۵۳۶۶۷۳۹	۲۶۱۰۵۰۹۷۸۶۷۰۲	
۱۳۸۸	اول	۶۹۱۸.۶۰۱۸۸۶	۳۹۴۶۸۰۹	۹۹۶۸۸۳۶۹۰۳۰۳۲	۵۷,۸۹۷,۲۵۰,۷۶۳,۶۲۰
	دوم	۷۹۹۴.۳۶۰۵۵۲	۵۰۳۶۰۷۲	۱۴۶۹۴۹۶۴۳۴۶۳۱۱	
	سوم	۶۰۳۴.۴۵۶۳۴۲	۵۲۱۹۹۷۴	۱۱۴۹۷۳۹۱۵۸۶۷۳۳	
	چهارم	۵۳۹۸.۸۶۴۵۵۹	۵۲۹۰۷۰۵	۱۰۴۲۵۷۸۶۸۵۶۶۶۱	
	پنجم	۴۱۱۱.۲۰۵۳۰۸	۵۴۷۴۶۰۶	۸۲۱۵۱۳۹۴۱۱۰۲۲	
	ششم	۱۵۴۱.۹۶۷۶۳۸	۵۵۰۲۸۹۹	۳۰۹۷۱۳۱۶۵۹۸۶۱	

منبع: محاسبه‌های پژوهش و داده‌های مرکز آمار ایران.

همان‌طور که در جدول‌های ۴ و ۵ ملاحظه می‌شود، شکاف فقر روستایی و شهری کشور در چند سال اخیر با روندی صعودی در حال افزایش بوده است. شکاف فقر در مناطق روستایی از ۱,۷۳۵ میلیارد ریال سال ۱۳۸۵ به ۳۰,۵۹۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده است و در مناطق شهری از ۱۳,۰۹۷ میلیارد ریال سال ۱۳۸۵ به ۵۷,۸۹۷,۲۵۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده است.

مقایسه نذروات با شکاف فقر غذایی کشور

حال برای مقایسه اجمالی میان مقدار نذروات کشور برای از بین بردن فقر غذایی می‌توان مقادیرهای این دو را از هم‌دیگر کسر کرد که جدول ۶ نشان‌گر این مقایسه است. ارقام ستون سوم همگی منفی است و نشان می‌دهد که طی سال‌های مطالعه، مقدار نذروات برای از بین بردن فقر غذایی کشور کافی نیست. نیز نسبت نذروات به کمبود غذایی کشور در حال کم‌شدن بوده است. در سال ۱۳۸۵ مقدار نذروات کشور بخش قابل توجهی (۱۴ درصد) از کمبود غذایی کشور را پوشش داده است؛ اما این مقدار کم شده است و به ۴ درصد در سال ۱۳۸۸ رسیده است. به نظر می‌رسد از عمده علل این امر به‌طور خلاصه، روانه‌شدن پس‌اندازهای ملی به بخش سوداگری به جای سرمایه‌گذاری که باعث رشد پایین اقتصادی و نتیجه آن تورم، از جمله تورم مواد غذایی است و از طرفی به‌علت پیشی گرفتن عرضه نیروی کار بر تقاضای آن، که نتیجه آن کاهش دستمزد واقعی دهک‌های پایین جامعه و کاهش قدرت خرید آنها بوده است، می‌باشد.

جدول ۶: مقایسه نذروات با شکاف فقر در سطح کشور (ارقام به میلیون ریال)

سال	جمع کل کمبود غذایی روستایی و شهری	جمع کل نذروات جمع‌آوری شده به وسیله کمیته امداد و سازمان بهزیستی	ما به التفاوت کمبود غذایی از نذروات	نسبت نذروات به کمبود غذایی
۱۳۸۵	۶,۹۳۰,۸۶۵	۹۳۶,۲۱۳	-۵,۹۹۴,۶۵۲	۰.۱۴
۱۳۸۶	۱۶,۹۲۸,۶۰۵	۱,۹۰۱,۲۸۵	-۱۵,۰۲۷,۳۲۰	۰.۱۱
۱۳۸۷	۶۱,۹۸۳,۶۱۲	۲,۲۲۱,۷۷۸	-۶۶,۷۶۱,۸۳۴	۰.۰۳
۱۳۸۸	۸۸,۴۹۳,۶۷۳	۳,۹۶۲,۸۷۲	-۸۴,۵۳۰,۸۰۲	۰.۰۴

منبع: محاسبه‌های پژوهش، مرکز آمار ایران، کمیته امداد و سازمان بهزیستی کشور.

در بررسی فرضیه تحقیق با توجه به نتیجه‌های به‌دست آمده می‌توان عنوان کرد که حجم نقدی نذورات می‌تواند بخشی از نیازهای فقیران را برآورده سازد؛ اما این مقدار به‌علت افزایش شکاف فقر غذایی کشور (جدول‌های ۴ و ۵) در حال کاهش است (جدول ۶).

جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پیشینه تاریخی نذر باعث شده است تا اسلام احکامی در این موضوع صادر کند. نذر به‌ویژه در میان شیعیان جایگاه ویژه‌ای دارد به‌طوری که می‌توان آن را به‌عنوان یکی از قابلیت‌های جوامع شیعی در نظر گرفت. نذر می‌تواند جنبه اقتصادی یا غیراقتصادی داشته

باشد؛ بنابراین بُعدهای گوناگون فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است، نذر باعث هم‌بستگی میان افراد جامعه و نزدیکی بیشتر میان نذردهندگان و نذرگیرندگان می‌شود و از لحاظ اقتصادی می‌تواند راه‌گشای برخی مشکلات باشد. یکی از مشکل‌هایی که تمام جوامع با آن دست به‌گریبان هستند، فقر است. هر چند فقر امر پرهیزناپذیری است؛ اما افزایش فقر و تعداد فقیران، مشکل‌هایی عدیده‌ای به لحاظ اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، در جامعه به دنبال دارد. کاهش فقر در تمام ادیان و مکتب‌ها با توجه به شناخت و درک این مکتب‌ها از فقر صورت می‌گیرد. اسلام نیز با توجه به شناختی که شارع مقدس از این پدیده و عوامل شکل‌دهنده آن دارد، راهکارهایی برای کاهش این پدیده مذموم ارائه کرده است. از آن جمله راهکارهای مالی است. یکی از منابع مالی موجود در جامعه اسلامی، نذورات است. ایران نیز به‌عنوان جامعه اسلامی، از این منبع و پتانسیل مالی برخوردار است.

هر چند نمی‌توان اندیشه‌ها و باورهای مردم را (دست‌کم در کوتاه‌مدت) به سمت خاصی کشاند؛ اما به‌نظر می‌رسد بسیاری از مردم میان ادای نذورات به‌صورت مصرف میان عزاداران یا به‌صورت‌های دیگر، بی‌تفاوت باشند؛ بنابراین می‌توان نذورات این دسته از مردم را به‌سمت کمک به محرومان چرخش داد.

با توجه به محدودیت‌های آماری در این‌باره، در تحقیق پیش‌رو کوشش شده بود که آماری جامعه‌ای از نذورات مردمی که به‌وسیله کمیته امداد و سازمان بهزیستی کشور جمع‌آوری می‌شود را در نظر بگیرد؛ سپس به نقش آن در از بین‌بردن فقر غذایی کشور پرداخته شود. نتیجه‌های تحقیق نشان می‌دهد: مقدار نذورات برای از بین‌بردن فقر غذایی کشور کافی نیست. نیز نسبت نذورات به کمبود غذایی کشور در حال کم‌شدن بوده است. در سال ۱۳۸۵ مقدار نذورات کشور بخش قابل‌توجهی (۱۴ درصد) از کمبود غذایی کشور را پوشش داده؛ اما این مقدار کم شده است و به ۴ درصد در سال ۱۳۸۸ رسیده است؛ اما با توجه به اینکه مردم جامعه ایران مذهبی و نوع‌دوست هستند و نیز نتیجه‌های تحقیق‌های نیز اثبات‌کننده این موضوع است (درصد افرادی که در جامعه نذر می‌کنند ۷۶/۵ درصد است) می‌توان گفت که حجم قابل‌توجهی نذورات در سطح کشور توزیع می‌شود که در صورت هدایت صحیح می‌توانند بخشی از نیازهای فقیران را برآورده کنند.

به این منظور، راهکارهای ذیل پیشنهاد می‌شود:

۱. فرهنگ‌سازی به منظور گسترش نذورات.

۲. با توجه به اینکه نذورات باید به همان مصرفی برسند که نذردهنده (ناذر) برای آن نیت و قصد کرده است، در حقیقت نذورات از منابعی است که مصارف خاص دارد. برای هدایت نذورات برای مقاصد خاص نیاز به تغییر نیت نذردهندگان با استفاده از فرهنگ‌سازی در این باره است.
۳. ایجاد دایره‌ای خاص در کمیته امداد، سازمان بهزیستی یا دیگر نهادهایی که می‌توانند از ظرفیت نذورات برای کاهش فقر، استفاده کنند.
۴. اجرای طرح نذورات در دیگر روزهای مهم مذهبی مانند عاشورا، تاسوعا و ... به وسیله کمیته امداد امام خمینی علیه السلام.
۵. تشکیل صندوق‌هایی در درون محلات یا مساجد به منظور مصرف اعتبارات جمع شده برای کمک به فقیران همان محله یا شهر.
۶. طراحی و نصب صندوق‌هایی شبیه به صندوق صدقات در مکان‌های مناسب، به منظور جمع‌آوری نذورات نقدی.
۷. با توجه به مطالب مطرح شده در پژوهش پیش‌رو پیشنهاد می‌شود محققان به مسئله نذر و استفاده از این ظرفیت موجود در جامعه، توجه کرده و تحقیق‌ها و راهکارهای بیشتری در این باره ارائه کنند.

منابع و مأخذ

۱. ابراهیمی، رقیه؛ «نگاهی به نذورات مردم در دوره قاجار»؛ فصلنامه فرهنگ مردم ایران، ش ۵ و ۶، ۱۳۸۳.
۲. بیات، غلام‌رضا؛ اسلام در مبارزه بنیادین با فقر؛ تهران: انتشارات بدر، ۱۳۵۸.
۳. جزیری، عبدالرحمن و الاخرین؛ الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل البيت علیهم السلام؛ ج ۲، بیروت: منشورات دارالتقلین، ۱۴۱۹ق.
۴. حرّ عاملی، محمدبن حسن؛ وسائل الشیعه؛ تهران: انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ق.
۵. حسن‌زاده دلگشا، سعید؛ یمین در فقه مذاهب اسلامی (مذاهب خمسه)؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، قم: دانشگاه قم، ۱۳۷۷.
۶. دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۱.
۷. رضی، هاشم؛ گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان؛ تهران: بهجت، ۱۳۸۰.

۸. روحانی، سعید؛ مطالعه زیارتگاه‌های شهرستان کاشمر؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.
۹. روزبهان، محمود؛ اقتصاد کلان؛ ج ۱، تهران: انتشارات تابان، ۱۳۸۷.
۱۰. سازمان بهزیستی کشور؛ آمار مشارکت‌های مردمی (۱۳۸۵-۱۳۸۹).
۱۱. سایت انهار (جامع‌ترین وب سایت در زمینه احکام و مسائل شرعی از کلیه مراجع)؛ استفتائات آیت‌الله العظمی بهجت رحمته درباره نذر.
۱۲. صادقی‌نیری، رقیه؛ قرآن و به‌گزینی فرهنگ‌ها؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم و معارف اسلامی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۳.
۱۳. فراهانی، حسن؛ «قربانی در ادیان»؛ فصلنامه معرفت، ش ۵۱، ۱۳۸۱.
۱۴. فراهانی‌فرد، سعید؛ نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام؛ تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۸۴.
۱۵. فرجی، مهدی و عباس کاظمی؛ «بررسی وضعیت دینداری در ایران (با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه دهه گذشته)»؛ تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، ش ۶، ۱۳۸۸.
۱۶. قبولی درافشان، سیدمحمدتقی؛ فقه مذاهب خمسه تحقیق و بررسی کتاب یمین و نذر؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۰.
۱۷. قحف، منذر و محمدرضا مبلغی؛ النصوص الاقتصادية من القرآن و السنة مع مقارنتها بمصادر من الشيعة الامامية؛ ج ۱، تهران: المجمع العالمي للتقريب بين المذاهب الاسلامية، ۱۴۲۸ق.
۱۸. کرمی، یوسف؛ بررسی جایگاه وجوهات شرعی در تأمین اجتماعی مطالعه موردی شهر شال قزوین؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رفاه و برنامه‌ریزی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
۱۹. کمیته امداد امام خمینی؛ درآمدهای کمیته امداد (۱۳۸۵-۱۳۸۹)؛ سایت کمیته امداد امام خمینی رحمته.
۲۰. کیاءالحسینی، سیدضیاءالدین؛ «نقش زکات فطره در فقرزدایی (مطالعه موردی: ایران ۱۳۷۰-۱۳۸۵)»؛ فصلنامه علمی و پژوهشی اقتصاد اسلامی، ش ۳۱، ۱۳۸۷.

۲۱. گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی؛ «بررسی توان زکات (گندم و جو) در کاهش فقر (مطالعه موردی استان گلستان)»؛ نامه اقتصادی، ش ۱، ۱۳۸۵.
۲۲. محدثی، جواد؛ فرهنگ عاشورا؛ ج ۳، چ ۱، قم: انتشارات معروف، ۱۳۷۴.
۲۳. مرکز آمار ایران؛ داده‌های مقداری مصرف مواد خوارکی خانوار (۱۳۸۵-۱۳۸۸).
۲۴. مرکز آمار ایران؛ داده‌های هزینه و درآمد خانوار سایت مرکز آمار ایران.
۲۵. مرکز تحقیقات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ احکام اقتصادی؛ ج ۲، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۶.
۲۶. مسجدسرای، حمید و عباس زراعت؛ متون فقه (۵) برای دانشجویان رشته حقوق؛ تهران: انتشارات خط سوم، ۱۳۸۱.
۲۷. موسایی، میثم؛ بررسی مهم‌ترین ویژگی رفتارهای اقتصادی جامعه با توجه به فرهنگ مطلوب اسلام (مطالعه موردی شهر تهران)؛ چ ۱، قم: صبح صادق، ۱۳۸۲.
۲۸. وفایی‌پناه، مهناز؛ «نذورات مردمی در ماه مبارک رمضان»؛ مجله فرهنگ مردم ایران، ش ۳ و ۴، ۱۳۸۳.
۲۹. همایون‌سپهر، محمد؛ «زنان میراث‌دار سفره‌های هفت‌سین و نذری»؛ مجله نجوای فرهنگ، ش ۷، ۱۳۸۷.
۳۰. یوسفی، محمدرضا؛ «فقرزدایی از منظر فقها»؛ فصلنامه مفید، ش ۱۷، ۱۳۷۸.
31. Rozario, S & Samuel; "Gender Religious Change and Sustainability in Bangladesh"; **Women's Studies International Forum**, Available in www.elsevier.com/locate/wsif, 2010.
32. Shavarini, Mitra K; "The Role of Higher Education in The Life of a Young Iranian Woman"; **Women's Studies International Forum 29**, 2006.
33. www.amar.sci.org.ir.
34. www.emdad.ir.
35. portal.anhar.ir.